

УДК 159.923.2

Гришук М. М.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ КРИЗ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ (СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД)

Автор статті розглядає провідні концептуальні положення наукової полеміки відомих вітчизняних та зарубіжних психологів про вплив різного перебігу криз на психічний розвиток людини.

Ключові слова: концептуальні положення наукової полеміки, психічний розвиток людини, криза, психологічна допомога.

Автор статті аналізує основні концептуальні положення наукової полеміки вітчизняних та зарубіжних психологів про різний вплив механізмів кризи на формування особистості.

Ключевые слова: концептуальные положения научной полемики, психическое развитие человека, кризис, психологическая помощь.

The author of the article looks upon the major conceptual provisions scientific debate famous domestic and foreign psychologists about the impact of different flows of crisis on the mental development of man.

Key words: conceptual provisions scientific debate, mental development of man, crisis, psychological support.

У складних умовах змін та розвитку українського суспільства перед психологічною наукою як у суто науковому, так і в практичному значенні постають першочерговими завдання збереження психічного здоров'я населення [1; 2; 8].

Здорова людина, на відміну від особистості з психічними розладами, здатна керувати своїм життям, ставити адекватні цілі та досягати їх, має активну життєву позицію. Формування життєвих перспектив особистістю залежить від того, наскільки процес становлення психіки є гармонійним та як під дією різних стресових факторів людина напрацьовує життєздатні патерни поведінки. Одним із чинників, що при певних несприятливих умовах може порушити психічну рівновагу особистості, є кризи її розвитку.

Розглянемо різні підходи до вивчення феномену криз та їх значення у формуванні хворобливих станів людини.

У наукових публікаціях поняття «криза» трапляється у найрізноманітніших тлумаченнях. З. Генцл, спираючись на конструктивістсько-системні ідеї, указує на те, що «кризу можна розуміти і як процес порушення балансу, ... і як перехід, вимогу пристосування до нових змін, вищого функціонального рівня» [4, с.4]. Таке бачення автора свідчить, що, наприклад, вікові кризи в онтогенезі людини можуть набувати значення нормативного переходу організації психіки на її вищий рівень, або – дестабілізуючого процесу, що призводить до підвищеної вразливості особистості.

Феномен вікових криз як психологічного явища в контексті теорій періодизації розвитку людини досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Л. Божович, Я. Неверович, В. Давидов, Л. Обухова, І. Славіна, І. Кон, О. Донченко, Т. Титаренко, С. Холл, З. Фройд, Е. Еріксон та ін. [3; 5; 6; 7; 9]. Дослідники встановлюють індивідуальні характеристики переживання вікових криз розвитку та зараховують їх до нормативних процесів формування особистості, на відміну від криз травматичного характеру (процес порушення балансу). У контексті нормативних криз перехід людини від одного вікового етапу до іншого безпосередньо пов'язаний із системними якісними перетвореннями у сфері її соціальних взаємин, діяльності та свідомості. Вивчення позитивних та негативних наслідків цього переходу дозволило науковцям більш ширше підійти до окреслення понять про вікову / життєву кризу та описати релевантні форми психологічної допомоги.

Сучасні психологи при вивченні життєвого шляху особистості спостерігали, що на кожному етапі є проблеми, події, які люди долають успішно, а є й такі, що стають причиною їхніх життєвих криз. У кризовій ситуації особистість стає перед необхідністю оновлення, перебудови не окремих планів, цінностей, стосунків, а також усього життєвого світу. Тому в науці з'явилися такі поняття, як мотиваційна криза, життєвий шлях особистості, стратегія життя, переживання критичних ситуацій та ін.. Так, І. Кон поділяє життєві кризи на нормативні, природні, статистично нормальні, минулі і на «ненормативні», які не є результатом нормальної логіки розвитку особистості, а є наслідком особливих випадкових обставин.

Т. Титаренко визначає кризу як конфлікт між актуальним, сьогоденним напрямком життєвого шляху та майбутньою магістральною лінією, головною життєвою траєкторією.

У зарубіжних концептуальних підходах до проблеми криз було виявлено такі особливості. З. Фройд у психоаналітичній теорії етапам розвитку людини надає значення стадій психосексуального розвитку.

Відповідно кризи переходу, адаптації та розвитку він пов'язує з можливим викривленням подальшого розвитку через «фіксацію афекту», що призводить до формування невротичної (психопатичної) структури особистості.

Досліджуючи поетапне формування цілісної особистості, Е. Еріксон надавав віковим кризам важливого значення. Він підкреслював, що психологічна напруга, яка пов'язана з формуванням цілісної особистості, залежить не тільки від фізіологічного дозрівання, особистої біографії, але й від духовної атмосфери суспільства, в якому живе людина, від внутрішньої суперечливості суспільної ідеології. Тобто кризові стани людини, на його думку, можуть спричинитися зовнішніми чинниками.

Існує чимало визначень кризи, і визначення ці різні, оскільки автори підкреслюють значущість явища в житті людини. Simon, Stierlin визначають кризу як «переломний момент», ситуацію порушеного внутрішнього/зовнішнього пристосування (індивіда чи системи). Напрацьовані дотепер механізми пристосування вже є недостатніми, щоб утримувати необхідні для виживання процеси рівноваги. Henzl відзначає медичні аспекти кризи як певної фази гострого захворювання, під час якої максимально мобілізується здатність організму до самолікування, але й у той же час невідомо, чи це закінчиться одужанням, чи смертю пацієнта.

Ураховуючи відповідні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, ми виділяємо ефективні, конструктивні та непродуктивні, а то і деструктивні форми переживання криз розвитку, що певним чином детермінують порушення психічної рівноваги особистості, кризи її розвитку. При цьому внутрішньоособистісні конфлікти визначають феноменологію кризи, але не вичерпують її. З-поміж факторів, що впливають на виникнення та розвиток криз особистості та формують психічні розлади особистості, доцільно виокремити дві великі групи – інтрапсихічні та екзопсихічні (впливи середовища).

Такі інтрапсихічні фактори, як різні акцентуовані риси характеру та деформація пізнавальної діяльності, сприяють дезадаптації індивідуального розвитку людини. Це стосується, наприклад, підлітків, у яких не склалася адаптаційна система.

Об'єктивно дезадаптація виявляється у зміні поведінки людини в соціальному середовищі, в обмеженій здатності справлятися із соціальними функціями або в патологічній трансформації поведінки. Суб'єктивним проявом дезадаптації є широкий діапазон психоемоційних порушень – від негативних переживань до клінічних, пато психологічних синдромів. Таким чином, як зазначають деякі дослідники (Ю. Антропов, Ю. Шевченко та ін.), соціально-психологічна дезадаптація не тотожна поняттю хвороби і проявляється в непатологічній і патологічній формах. Непатологічна дезадаптація виступає у формі відхилень у поведінці й переживаннях суб'єкта, пов'язаних із недостатньою соціалізацією, наявністю соціально не схвалюваних установок особистості, різкою зміною умов існування, утратою ціннісних орієнтирів – початковою невротизацією. Патологічна форма адаптації формує ригідні психічні структури, клінічні синдроми психічних розладів. Структура і механізм непатологічної й патологічної дезадаптації мають суттєву відмінність. У першому випадку викривлення розвитку відбувається за рахунок звуження сфери діяльності й послаблення її інтенсивності, однак тут не спостерігається структурне порушення дезадаптаційних механізмів – вони тимчасово обмежуються. У разі патологічної дезадаптації відбувається руйнування основних напрямків адаптаційної діяльності з появою патологічних варіантів адаптації, фіксуються патологічні форми поведінки. За певних умов елементи двох форм дезадаптації переходять одна в одну.

Досягнення віку кризи збільшує поріг чутливості людини до екзогенних факторів, які спричиняють «страждання» [10]. «Психосоціальна криза» виникає тоді, на думку Henzl та Brosch, коли якась особа стикається на шляху до досягнення важливих життєвих цілей із перешкодами, життєвими обставинами чи подіями, які вона не може подолати звичними для неї методами вирішення проблем. Тобто дослідники встановили таку різницю між поняттями: травматичні кризи – процеси, що виникають через раптові, несподівані і/або непередбачувані події (смерть особи, раптова загроза стосункам, нещасні випадки чи операції, важкі хвороби, масивні негативні соціальні впливи тощо); для криз життєвих змін характерні переживання більш-менш очікуваних та неминучих подій у процесі життя – (поступлення в дитячий садок або школу, професійна освіта, робота, переїзд із батьківського житла, партнерство, сім'я, відокремлення дітей, пенсія тощо)

Таким чином, у статті проаналізовані провідні концептуальні положення наукової полеміки відомих вітчизняних та зарубіжних психологів про вплив різного перебігу криз на психічний розвиток людини. Поєднання цих знань при плануванні кризисного консультування / психотерапії надасть фахівцю можливість більш ефективно здійснювати захист психічного здоров'я особистості громадян України.

Список використаних джерел:

1. Абрамова А. Г., Тихоненко В. А., Бергельсон Л. Л. Социально-психологическая дезадаптация личности и профилактика суицида // Вопросы психологии. – № 4. – М., 1981.
2. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.

3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. – М., 1984.– 13 с.
4. Генцл З. Криза як ритуал переходу. Ідеї до конструктивістсько-системної концептуалізації кризи та кризової інтервенції / Генцл З. ; [пер. з німецького] – Львів, 1998. – 22 с.
5. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония. – К., 1989.
6. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1989.
7. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология. Учебник. – М.: Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.
8. Основи практичної психології / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін.: Підручник. – К.: «Либідь», 1999. – 536 с.
9. Титаренко Т.М. Криза як глибинний внутрішньоособистісний конфлікт. Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 19 – 21 жовтня 1993 р. – Чернівці, 1993.
10. Фон Шліппе А. Системна психотерапія та консультування / А. фон Шліппе, Й. Швайцер; [пер. з німецького]. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2004. – 320 с.